

УДК 371.32:821.161.2

ІДЕЇ Т. Ф. БУГАЙКО, Ф. Ф. БУГАЙКА ЩОДО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ З СУМІЖНИМИ Й СПОРІДНЕНИМИ ДИСЦИПЛІНАМИ

Матюшкіна Т. П.

У статті досліджено вплив ідей українських учених-методистів Т. Ф. Бугайко та Ф. Ф. Бугайка на розвиток сучасної методики викладання літератури, зокрема, реалізації компаративної лінії у навчанні літератури на прикладі аналізу творів Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" та Владислава Реймонта "Селяни".

Ключові слова: літературний процес, міжпредметні зв'язки, спорідненість та національна специфіка творів української та світової літератур, подібність та оригінальність версій образу села в романах Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" та Владислава Реймонта "Селяни".

В статье исследуется влияние украинских ученых-методистов Т. Ф. Бугайко и Ф. Ф. Бугайко на развитие современной методики преподавания литературы, в частности, реализации компаративной линии в изучении литературы на примере анализа произведений Панаса Мирного "Разве ревут волы, когда ясли полны?" и Владислава Реймонта "Крестьяне".

Ключевые слова: литературный процесс, межпредметные связи, родственность и национальная специфика произведений украинской и мировой литератур, сходство и оригинальность версий образа села в романах Панаса Мирного "Разве ревут волы, когда ясли полны?" и Владислава Реймонта "Крестьяне".

The author explores the influence of the Ukrainian scientists and methodologists T. F. Buhayko and F. F. Buhayko on the development of modern methods of teaching literature, in particular the realization of a comparative line in teaching literature as exemplified by the analysis of Panas Myrnyi's work "Do the Oxen Bellow, When Their Mangers Are Full?" and Vladyslav Reymont's "Peasants".

Key words: literary process, interdisciplinary connections, affinity and national specificity of works of the Ukrainian and world literatures, similarities and originality of the versions of the village image in the novels by Myrnyi "Do the Oxen Bellow, When Their Mangers Are Full?" and Vladyslav Reymont's "Peasants".

Освітня реформа в Україні покликана якісно змінити навчальний процес, переорієнтувати його так, щоб у ході накопичення нових знань учні уміли їх практично застосовувати. На такий підхід спрямовують учителя-практика і новий Державний стандарт (2012 р.), і нові навчальні програми. Програми з літератури (української і світової), побудовані на засадах компаративного принципу, спонукають учителя-словесника до обов'язкового зіставлення творів різних національних літератур для встановлення генетичних сходжень, контактано-типологічних подібностей між ними, які виникають унаслідок тривалого "духовного спілкування різних народів", а також національної специфіки порівнюваних творів.

Сьогодні такий підхід, з одного боку, продиктований намірами України приєднатися до сім'ї європейських народів, з іншого – дослідити, вивчити, ідентифікувати навколишній світ і себе в ньому через спільні культурні, моральні цінності, економічні й політичні інтереси.

До проблеми використання порівняльно-історичного (компаративного) методу під час вивчення української і світової літератур у школі зверталися сучасні українські вчені А. В. Градовський, Ж. В. Клименко, Ю. І. Ковбасенко, Л. Ф. Мірошниченко, Д. С. Наливайко, О. М. Ніколенко та інші, а в далекі шістдесяті роки ідею вивчення української літератури у взаємозв'язку з суміжними й спорідненими дисциплінами пропагували Бугайко Т. Ф. та Ф. Ф. Бугайко. Тоді, вочевидь, ця методична порада стосувалася тільки російської літератури з огляду на тогочасну державну політику.

Так, у вступі до книги “Українська література в середній школі. Курс методики” [4] у розділі “Структура літературної освіти учнів у школах УРСР” зазначено, що “основні тенденції розвитку української літератури (і навіть окремі, часткові проблеми) *можуть бути усвідомлені лише у співвідношенні з відповідними явищами російської літератури ... шкільний курс української літератури, який має дати учням основні знання про український літературний процес, не може бути ними усвідомлений поза зв'язками з російською літературою*” [4, с. 3]. Далі, розвиваючи цю думку в наступному розділі “Спільне у викладанні російської та української літератури”, автори зазначають: “Попередні знання, здобуті на уроках обох літератур, вступають у взаємодію з новими враженнями, роблять новий твір зрозумілішим і ближчим. Образи російської літератури допомагають краще зрозуміти образи літератури української і навпаки. **У процесі зіставлення ці образи** стають глибшими, набувають нового змісту і вимальовуються в свідомості та уявленні учнів у новому світлі ... Це стосується й усвідомлення твору в цілому, розуміння учнями закономірностей літературного процесу, вміння викладати свої думки” [4, с. 7]. У розділі “Предмет і завдання радянської методики викладання літератури” цієї ж книги автори говорять про необхідність здійснювати *міжпредметні зв'язки (“з суміжними й спорідненими дисциплінами”)* під час навчання української літератури [4, с. 13]. Там само на с. 30 процитовано думки Івана Франка щодо організації дитячого читання. Коментуючи їх, автори зазначають: “*До ряду книг І. Франко додає передмови, з'ясовуючи в них джерела своїх творів, розповідаючи про свою роботу над текстом. Ці передмови в популярній формі висвітлювали деякі історико-літературні питання, допомагали молоді розбиратися в читаному, знайомили її з великими письменниками інших народів: з Сервантесом, Гете, Шекспіром*”.

“Роз'яснюючи в оглядових лекціях основні тенденції літературного процесу, особливо підкреслюємо спільність походження, єдність і взаємодіяння в історичному розвитку російського і українського народів, їх мови і культури. Зв'язок історичного розвитку української літератури з російською учні повинні відчувати на кожному етапі роботи. Це має велике значення для правильного усвідомлення *ними всього ходу літературного процесу*” [4, с. 318].

В іншій науковій праці “Майстерність учителя-словесника” Т. Ф. Бугайко та Ф. Ф. Бугайко зазначили, що “*взаємний вплив і перехрещування в процесі сприймання учнями наших шкіл образів російської і української літератури – безперечні... Усі попередні знання, здобуті при вивченні обох літератур, вступають у взаємодію з новими враженнями; встановлюються складні асоціації логічного і емоційного характеру, в світлі яких яснішим, зрозумілішим і ближчим стає новий твір*” [2, с. 178].

Яскравий приклад щодо творів-донорів подано в праці Т. Ф. Бугайко та Ф. Ф. Бугайка “Навчання і виховання засобами літератури”. Науковці відзначали, що “усна народна творчість була тим джерелом, яке живило мову нової української літератури, з якого передові українські письменники черпали **теми, образи, зображальні засоби**. Не випадково формування таланту видатних українських митців слова завжди позначалося і позначається життєдайним впливом народної творчості.

Усі міркування **про спорідненість того чи іншого твору з народною поезією**, про використання в ньому художніх засобів фольклору дійдуть до свідомості учнів лише в тому випадку, коли діти будуть яскраво уявляти, які скарби таїть у собі народнопоетична творчість. Це необхідна умова розуміння ідейно-художнього багатства літератури” [3, с. 104].

І далі – конкретні методичні поради щодо проведення уроків паралельного вивчення теми “Фольклор” української і російської літератур, коли “учитель української літератури, спираючись на уявлення, винесені учнями з цих початкових занять (*які бажано, щоб провів учитель російської літератури, нагадавши дітям зміст відомих казок, про утвердження в казках працьовитості, розуму, доброти і справедливості*), почне з бесіди про зміст казок, про те, що в казках добро торжествує, а зло карається, що в образах казкових героїв прославляються кращі людські якості, в їх боротьбі зі злими силами відби-

вається прагнення народу до знищення і викорінення всього злого і потворного” [3, с. 105].

Продукуючи ідею порівняльного вивчення творів української і російської літератури, Бугайки, вочевидь, спиралась на тогочасну літературознавчу базу. Так, відомий український літературознавець О. Білецький зазначав, що “уявлення про українську літературу можна одержати лише розглядаючи її в міжнародному масштабі, залучаючи для порівняння широкий літературний матеріал, на тлі якого стане зрозумілою її національна специфіка” [1, с. 18]. Літературознавець В. Жирмунський писав про те, що “жодна велика національна література не розвивається поза живою і творчою взаємодією з літературами інших народів, і ті, хто думає піднести свою рідну літературу, стверджуючи, немовби вона виросла виключно на місцевому національному ґрунті, тим самим засуджують її навіть не на “блискучу ізоляцію”, а на провінційну вузькість і самообслуговування” [5, с. 71].

Отже, провідні українські вчені-методисти Т. Ф. Бугайко та Ф. Ф. Бугайко разом з іншими відомими науковцями-методистами та літературознавцями закладали фундамент шкільної компаративістики, вважаючи порівняльне вивчення перспективним, таким, що сприятиме підвищенню ефективності вивчення літератури в школі.

Отже, спираючись на наукову базу, керуючись директивними документами, використовуючи, зокрема, методичні рекомендації науковця А. Градовського [3], шляхом “перехресного читання” учитель разом із учнями встановлюватиме генетично-контактні зв'язки, віднаходитиме типологічні збіги й подібності між творами, розкриватиме специфіку авторських рішень у розкритті “вічних” тем, образів, мотивів, “мандрівних” сюжетів тощо. Водночас, вдаючись до компаративного вивчення твору, педагог забезпечить розвиток мислення, пам'яті, мовлення учнів шляхом пробудження міжпредметних асоціацій, формуватиме уміння оперувати прийомами аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення.

Досягненню цієї мети якнайкраще сприятиме дослідницька діяльність у рамках *навчального проекту* як технології, яка має широкі дидактичні можливості щодо розвитку в учнів критичного мислення, формування пізнавальних умінь, навичок орієнтуватися в інформаційному просторі [6].

Наведемо приклад використання методу проектів з *теми*: “Образ села в романах Панаса Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” та Владислава Реймонта “Селяни”.

Мета проекту полягатиме у знаходженні спільного й відмінного між версіями “вічного” образу села. Результатом дослідження має бути підтвердження *гіпотези* про наявність спільних ознак та оригінального трактування зазначеного образу відповідно до творчого задуму кожного з авторів.

Уважне прочитання творів, зіставлення літературних версій образу села, пошук та опрацювання різних літературознавчих джерел, структурування, систематизація й узагальнення знайденої інформації, формулювання власних висновків сприятимуть значному поглибленню знань учнів про твір, рекомендований шкільною програмою для детального вивчення.

Виконуючи завдання, учні знайдуть цікаву інформацію про різні версії образу села у світовій літературі й детально розглянуть твори Панаса Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” та Владислава Реймонта “Селяни”.

Висновки, зроблені під час аналітичної діяльності, варто зафіксувати в таблиці для унаочнення результатів навчального проекту під час презентації (див. додаток 1).

Подамо орієнтовні матеріали, які можуть бути зібрані під час пошукової роботи під назвою: *Спільне й відмінне у розкритті образу села у романах Панаса Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” та Владислава Реймонта “Селяни”.*

Під час презентації, аби довести наявності типологічних подібностей та водночас показати оригінальність кожної з авторських версій образу села (залежно від художніх позицій письменника та творчого задуму), варто проаналізувати твір за такими критеріями, як: **зображувана доба** (історичне тло); основні складники **образу села** (природа, люди, побут: родинне життя, праця на землі –

традиції, обряди, народна мудрість, моральні цінності, віросповідання, соціальні проблеми); **система образів** (образ сільського бунтаря; образ глитає; образи селян – жінок і чоловіків; представники влади на селі; образ пана як символ соціальної несправедливості); **специфіка будови твору** (“Будинок з прибудовами і надбудовами”: О. Білецький про композицію роману Панаса Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні?”; життя села в різні пори року показане в “Селянах” Владислава Реймонта); **сюжетні лінії** “Антек – Ягна”; “Мацей Борина – Ягна”; “Ганка – Антек”... ; Остап Хрущ і Мотря; Чіпка – Галя; Максим Гудзь... За цими критеріями можна зробити висновки щодо подібного між творами та визначити оригінальність створеного образу села кожного з авторів (див. додаток 1).

Отже, *мозаїчні портрети сіл*, змальованих українцем Панасом Мирним та поляком Владиславом, багато в чому схожі. Водночас, кожний із авторів добирає відповідні фарби, шукає композиційні рішення, створює образи згідно з творчим задумом у притаманному лише йому стилі. Порівняння двох версій образу села в романах Панаса Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” та Владислава Реймонта “Селяни” сприяє розумінню значущості компаративістики як методу вивчення художнього твору, за допомогою якого під час дослідження встановлюється спільне між творами, в основу яких покладено “вічну тему”, “вічний образ”, “мандрівний сюжет” тощо. Водночас, знаходження відмінностей між творами дає змогу побачити, як відповідно до авторського задуму художні образи трансформуються, набуваючи нових рис, ознак (див. додаток 1). Порізному осмислені, оригінально оброблені, вони продовжують жити в різних національних літературах уже за нових умов і часів, підтверджуючи свій статус “вічних” образів.

Паралельне вивчення творів рідної і польської літератури (Г. Сенкевича, Е. Ожешко, Б. Пруса, М. Конопницької) зайвий раз підкреслює спорідненість літератур, тем, проблем, образів, ментальних рис слов'янських народів, їх історії, культури, підтверджує думку про наш спільний європейський дім, який треба берегти, у якому потрібно жити в мирі й злагоді, проявляючи толерантність один до одного.

Думаємо, що цілком доречним було б уведення в шкільну програму з української літератури роману В. Реймонта “Селяни” для додаткового читання (хоча б окремі розділи), оскільки твір, удостоєний 1924 року Нобелівської премії в галузі літератури, увібрав у себе вічні образи, теми, проблеми, мотиви (села – Ліпці, сільського бунтаря – Антека, любовного трикутника (Антек, Мацей Борина, Ягна), жінки-коханки (Ягна), теми землі як фактора виживання в природних умовах, соціальних проблем унаслідок чергових антинародних державних реформ, кохання і зради (Антек – Ягна), перелюбу як гріхопадіння і покаяння (Антек), батьків і дітей, помсти, морального вибору, хижацтва й визиску (Мацей Борина), морального й фізичного розтління, народу і влади (війт), гніву народного, морального осуду, жорстокості людського самосуду, родинного укладу..., народної етики, мрій і вірувань, обрядів тощо).

Наша розвідка засвідчує, що фундамент сучасної методики викладання словесних дисциплін закладали учені-методисти шістдесятих-сімдесятих років минулого століття, до яких належать Т. Ф. Бугайко та Ф. Ф. Бугайко, ідеї яких залишаються актуальними. А завданням сучасної методики є збереження традицій минулого та забезпечення комплексного використання традиційної й інноваційної методик навчання словесних дисциплін у сучасній українській школі.

Література

1. Білецький О. І. Вибрані праці : у 2 т. / О. І. Білецький. – К. : Худож. літ., 1960. Т. 1. – 1960. – 503 с.
2. Бугайко Т. Ф. Майстерність учителя-словесника / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. – К. : Рад. школа, 1963. – 187 с.
3. Бугайко Т. Ф. Навчання і виховання засобами літератури / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. – К. : Рад. школа, 1973. – 175 с.
4. Бугайко Т. Ф. Українська література в середній школі. Курс методики / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. – К. : Рад. шк., 1962. – 391 с.
5. Вервес Г. Владислав Реймонт / Реймонт В. Селяни : роман / пер. з польськ. – К. : Рад. письменник, 1953. – С. 3–18.

5. Градовський А. В. Компаративний аналіз у системі шкільного курсу літератури: методологія і методика / А. В. Градовський. – Черкаси : Брама, 2003. – 290 с.
6. Євдокименко В. Ю. Суспільно-політичні погляди Панаса Мирного / В. Ю. Євдокименко. – К., 1955. – 190 с.
7. Жирмунский В. М. Сравнительное литературоведение. Восток и Запад / В. М. Жирмунский. – М. : Наука, 1979. – 492 с.
8. Цыбенко Е. З. Польская литература / Е. З. Цыбенко // История зарубежной литературы конца XIX – начала XX века / под ред. Л. Г. Андреева и Р. М. Самарина. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1968. – 565 с.
9. Косогова О. О. Метод проектів на уроках зарубіжної літератури / О. О. Косогова. – Х. : Ранок, 2008. – 144 с.
10. Мирний Панас. Твори : у 3 т. / Мирний Панас. – К. : Дніпро, 1976. Т. 2. – 1976. – 435 с.
11. Мирний П. Хіба ревуть воли, як ясла повні? / П. Мирний, І. Білик. – К. : Рад. письменник, 1967.
12. Панас Мирний (1849–1920) // Наєнко М. Художня література України / М. Наєнко. – Ч. I : Від міфів до реальності. – К. : Вид. центр “Просвіта”, 2005. – 660 с. – С. 584–612.
13. Панас Мирний (1849–1920) / Історія української літератури : у 2 т. – К., 1955. Т. 1. – С. 382–392.
14. Пивоваров М. П. Панас Мирний. Життя і творчість / М. П. Пивоваров. – К. : Худ. літ., 1952. – 145 с.
15. Реймонт В. Селяни. Роман / В. Реймонт ; пер. з польськ. – К. : Рад. письменник, 1953. – 854 с.
16. Черкаський В. М. Вивчення творчості Панаса Мирного : посіб. для вчителів / В. М. Черкаський. – К. : Рад. школа, 1982. – 192 с.
17. Черкаський В. М. Панас Мирний : біографія / за ред. Л. П. Головняк. – К. : Наукова думка, 1973. – 2-ге вид., доп. і перероб. – 389 с. – К. : Рад. школа, 1962. – 390 с.

Додаток 1

Роман “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” <i>Панаса Мирного</i> (1872–1875)		Роман “Селяни” <i>Владислава Реймонта</i> (1901–1908)
Відмінне	Спільне	Відмінне
1	2	3
Жанр: соціально-психологічний роман	Реалістична проза	Жанр: польський народний епос
Доба Життя українського пореформеного села (після реформи 1861 р.; вплив реформи на людські долі, її антинародна суть)	Доба Життя села на історичному зламі	Доба Життя польського села на зламі двох віків (XIX–XX ст.)
Вставні розділи Історія села Піски (150 років) Історія панів Польських Історія родини Галі (нареченої, а потім дружини Чіпки) – Мирона Гудзя, його сина Івана, а потім внука Максима – батька Галі (композиція підпорядкована авторському задуму розкрити корені соціальних конфліктів на селі)	Специфіка побудови творів “Будинок з прибудовами й надбудовами” (О. Білецький про композицію роману Панаса Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні?”); В. Реймонт зображує життя села Ліпці у різні пори року. Детально описує кожну окрему подію, яка покладена в основу розділу	Життя села Ліпці в різні пори року (люди, які живуть і працюють на землі, залежні від природних стихій, зміст, спосіб життя, побут, світогляд яких тісно пов’язані з порами року, зі станом навколишньої природи)

1	2	3
	Образ села (природа, люди, побут: родинне життя, праця на землі – традиції, обряди, народна мудрість, моральні цінності, віросповідання, соціальні проблеми)	
Соціально обумовлена трансформація образу Чіпки Варениченка на пропащу силу	Система образів: соціальні групи – сільські глитаї (Мацей Борина, мельник, органіст); образи простих селян: жіночі й чоловічі; образ сільського бунтаря (Чіпка, Антек), його трансформація під впливом різних чинників	Народний епос передбачає створення системи образів – представників усіх прошарків мешканців села. Образ Антека трансформується з бунтаря-злидня (з причини сварки в родині через Ягну), невиліковно закоханого в мачуху, у заможного господаря-сім'янина, який зраджує кохану
Конкретизовані образи панів	Соціальний устрій Влада на селі Соціальні й побутові конфлікти: сільські бунти проти свавілля та несправедливості панів, представників будь-якої влади (духовної в тому числі)	Образ пана безіменний як узагальнений образ-символ поневолення, несправедливості; присутній опосередковано через конфлікт навколо панської власності – панського лісу), панські вчинки – продаж та вирубка громадського лісу
Бунтівні думки стосовно Бога, який, на думку Чіпки, залишає просту людину без підтримки в найтяжчі моменти її життя	Важлива роль релігії в житті селян	Життя села Ліпці тісно пов'язане з релігійними святами, храм виступає об'єднавчим духовним центром, хоча і ксьондз, і органіст далекі від святості, проявляють в усьому свою меркантильність
Несправедливе рішення сільської влади відібрати в Чіпки землю спричиняє трагедію персонажа	Образ землі та її роль у житті селянина	Наявність землі в сільській родині – запорука благополуччя (Антека, син Домінікової Шимек...)
Панас Мирний не відходить від традиції у зображенні сільської корчми як місця розпусти й розтління селян	Традиційні образи корчмаря й корчми як символи розпусти, нечесних оборудок, пияцтва, духовного розтління, як вічний антипод храму духовності	Корчма в селі Ліпці є водночас місцем проведення дозвілля, свят, заручин, весілля тощо, хоча корчмар – типовий образ лихваря, представник визискувачів, шукає в усьому свою вигоду
Мовні характеристики (індивідуалізація мови кожного персонажа)	Мова твору є характерною ознакою оригінального стилю творчості письменника	Мовне багатство, деталізація описів
Короткі описи природи , яка виступає тлом для зображуваних подій, підсилює їх емоційне сприйняття. Такі описи слугують динамічному розгортанню сюжету	Образ природи , підпорядкований авторському задуму	Розлогі описи природи (В. Реймонт – майстер словесних пейзажів), яка впливає на підсвідомість, мотивує до житейських справ, планів, вчинків мешканців села, створює настрої, спонукає до певного способу життя)